

פרשת שלח לך

יהושע וכלב - בין שני מנהיגים

כלב והמנהיגות

בפרשת חטא המרגלים מוארת לראשונה דמותו של כלב בן יפונה, אך נראה שלא רק בשל תפקודו בסיפור זה התורה ראתה אותו כמתאים להנהגה, ואולי אף להחליף את משה רבנו ביום מן הימים. מספר נימוקים תומכים בטענה זו: ראשית, דמויות תנכיות מעטות בלבד זכו לכינוי "עבד ה'", וביניהן משה, יהושע, וגם כלב.¹ לכן לא מפתיעה קביעתם של חכמים בתוספתא: "בכל מקום הקדים יהושע לכלב במקום אחד הוא אומר בלתי כלב בן יפנה הקניזי ויהושע בן נון, מלמד ששניהן שקולין זה כזה".² כהמשך לכך מדגיש רבנו בחיי את המיוחדות של יהושע ואת המיוחדות של כלב: "וכן מציינו שהקדים יהושע לכלב שהיה גדול ממנו בנבואה, והקדים כלב ליהושע לפי שהיה גדול ממנו ביחס".³

שנית, גם יהושע וגם כלב היו ממשפחות חשובות ומיוחסות מושבט יהודה ומשבט אפרים ונשיאים של שבטים. שני שבטים אלו התמודדו על הנהגת בני ישראל במהלך הדורות עוד מימי ספר בראשית עד התפצלות הממלכה בימי הנביאים. להבנתי יש למוצא השבטי הן של כלב והן של יהושע, משמעות המראה את הפוטנציאל למנהיגותם.

תחרות על מנהיגות?

פרשת שלח לך מספרת על שליחת תריסר מנהיגים מראשי שבטי ישראל לתור את ארץ כנען. מתוכם מוזכרים לטובה שני מרגלים שלא נכשלו בחטא המרגלים, יהושע בן נון וכלב בן יפונה.

בתחילת הפרשה, לאחר ציון שמות הנציגים שנשלחו לתור את הארץ, מעירה התורה שתי הערות הזקוקות לפירוש. לגבי יהושע נאמר: "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹון יְהוֹשֻׁעַ" (במדבר יג, טז). מפורש בגמרא במסכת סוטה: "יהושע, כבר בקש משה עליו רחמים שנאמר י-ה יושיעך מעצת מרגלים".⁴ הערה נוספת, המתייחסת לפי הפירוש לכלב, נמצאת בתיאור מסעם של המרגלים: "וַיַּעֲלוּ בְּנֵגֶב וַיָּבֹאוּ עַד חֶבְרוֹן וְשָׁם אַחִימֵן שִׁשִׁי וְתַלְמִי יְלִידֵי הָעֵנָק וְחֶבְרוֹן שִׁבְעֵי שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנָי צֶעַן מִצְרַיִם" (יג, כב). לשון הפסוק משתנה מלשון רבים "וַיַּעֲלוּ בְּנֵגֶב" ללשון יחיד "וַיָּבֹאוּ".

¹ "וַיִּמַּת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' (דברים לד, ה), "וַיִּמַּת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון עֶבֶד ה' (יהושע כד, כט), "וַעֲבָדֵי כָלֵב עֲקֵב הַיְתֵה רוּחַ אַחֲרַת עֲמוֹ" (במדבר יד, כד).

² תוספתא כריתות פ"ד ה"ו. כדוגמת זאת נמצא גם במכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא, פרשה א.

³ בפירושו לשמות ו, כו.

⁴ סוטה לד ע"ב.

עד חֶכְרוֹן". מסביר רש"י: "כלב לבדו הלך שם ונשתטח על קברי אבות, שלא יהא ניסת לחבריו להיות בעצתם [של המרגלים]". יהושע לא הלך עם כלב מאחר שהוא כבר היה מוגן מעצת המרגלים בזכות תפילתו של משה המוזכרת לעיל.

מהאמור נמצאנו למדים: א. כבר בשלב של ביצוע משימת הריגול, כוונת עשרת המרגלים שכשלו הייתה ברורה הן ליהושע והן לכלב. ב. במצב כזה אפשר היה לצפות לכך שיהושע וכלב שעמדתם מנוגדת לעמדת כל יתר המרגלים, ימצאו את עצמם יחד, הן בעמדתם בדבר היכולת לעלות ולכבוש והן ברמה החברתית, שהרי הם שניים במיעוט מול עשרה. אבל בניגוד לצפיות מסתבר כי ברמה החברתית הם לא היו מאוחדים, שהרי יהושע לא נלווה לכלב בדרכו לחברון. מסתבר שעוד בזמן משלחת הריגול, למרות הזהות בעמדה, לא נוצר ביניהם קשר משמעותי והליכתו של כלב לבדו לחברון תעיד על כך. נראה לי שנוכל לראות את הריחוק ביניהם למרות השקפתם הזוהה, כחלק מתחרות על מנהיגות.

וַיְהִי סָלַב

כידוע עשרת המרגלים כאשר חזרו משליחותם הוציאו את דיבת הארץ בפני משה והעם. התגובה הראשונה לדברי גנותם, כפי שמספרת התורה, היא מצד כלב: "וַיְהִי סָלַב אֶת הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר עֲלֵה נַעֲלֶה וַיִּרְשְׁנוּ אֶתְּהָ כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ (יג, ל), ומיד לאחר מכן: "הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָלוּ עִמּוֹ אָמְרוּ לֹא נוֹכַל לַעֲלוֹת אֶל הָעָם כִּי חָזַק הוּא מִמֶּנּוּ". בשלב זה בולטת שתיקתו של יהושע, כמו חוסר תגובתם של משה ואהרן.

את הביטוי "וַיְהִי סָלַב אֶת הָעָם אֶל מֹשֶׁה" מבאר רש"י: "השתיק את כולם לשמוע... ואמר [לעם] וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? והשומע היה סבור שבא לספר בגנותו [של משה] ... שתקו כולם לשמוע גנותו, [והמשיך כלב ו]אמר, והלא קרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגזיז לנו את השליו". לפי פירוש זה, העם היה סבור שכלב עומד לדבר בגנותו של משה, בין היתר מכיוון שהביטוי 'בן עמרם' אינו ביטוי מכבד. מאחר שדיבורים ברוח זו נעמו לאזניהם, הם השתתקו ואפשרו לכלב לדבר.

כפירושו של רש"י נמצא במדרש רבה:

שבתחילה אמר להם [כלב] אני עמכם בעצה, ובלבו היה לומר אמת... וכן הקדוש ברוך הוא מעיד עליו שנאמר "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו". כשבאו המרגלים אמרו נאמן עלינו כלב, מיד עמד על הספסל ושיתק את כל ישראל שהיו מצווחין על משה, שנאמר "ויהי סלב", והם היו סבורין שהיה אומר לשון הרע לפיכך שתקו, פתח ואמר [כלב] "עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה".⁵

⁵ במדבר רבה, טז, יט.

לפי מדרש זה, משעמד כלב על כוונת המרגלים להוציא את דיבת הארץ רעה, העמיד פנים שאף הוא עימם בעצה זו, כיון שכך כאשר ביקש לדבר הם השתתקו ונתנו לו אפשרות לדבר. להפתעת העם והמרגלים כלב לא דיבר בכלל על משה, אלא אמר: "עֲלֵה נְעֻלָּה וַיִּרְשְׁנוּ אֶתְּהָ כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ". זו אמירה מאד ברורה של מנהיג האומר את דעתו ללא מורא, בנחישות, ובאופן ברור וחד משמעי.

שתיקת יהושע

מדוע יהושע בוחר לשתוק בתחילה?

מספר תשובות ניתנו לשאלה זו. שד"ל מבאר שמשום שיהושע היה משרתו של משה הוא לא רצה לדבר בשל יראת הכבוד שרחש למשה, או משום שחשב שהעם לא ישמע לו כיון שיסברו שדעתו נוטה לדעת רבו ואינה משקפת את המצב לאשורו. לפי גישה אחרת שהובאה במדרשים, יהושע אכן התחיל לדבר אבל העם תקף אותו 'באופן אישי' בכך שאמרו לו לך אין בנים זכרים, לכן אין לך מה להפסיד במלחמה זו. אבל אנו שיש לנו בנים, אנו דואגים ויש לנו מה להפסיד ולכן אנו מקשיבים לעשרת המרגלים ולא נעלה למלחמה. ייחודי הוא פירוש העמק דבר שמבאר כי העם חשד שכל כוונתו של יהושע היא לקדם את מעמדו מראש שבט למנהיג לאומי, ולכן לנגד עיניו עמדו לא טובת משה רבו ולא טובת העם, אלא שיקולים אישיים. לעומת זאת העם תפס את דברי כלב כדברי תמיכה במשה, ולא כדברים שנועדו לקדם אותו ואת מעמדו.

שתיקת משה ואהרון

אפשר היה לצפות כי בשלב זה, לאחר שכלב לא הצליח לשכנע, יהושע שותק והמרגלים ממשיכים להסית, משה יפנה אל העם. למרבה הפלא לא כך היו הדברים, משה שתק. גם לאחר לילה שבו בכתה כל העדה וכבר דיברו על חזרה למצרים, משה לא דיבר, אלא הוא ואהרון נפלו על פניהם לפני כל העדה. מעשה המעיד על חוסר יכולת להתמודד עם המצב.

ואכן, מדרש תנחומא מעביר ביקורת נוקבת על משה ואהרון על שתיקתם ומשבח מאוד את כלב:

משה ואהרון אחרי ששלחו המרגלים ובאו ואמרו לשון הרע על הארץ, לא היו יודעין מה לעשות, אלא אף משה ואהרון נתרשלו בדבר, מיד עמד כלב ושיתק כל אותן האוכלוסין, שנאמר "ויהס כלב" ... אמר לו הקב"ה למשה, טובה גדולה אני מחזיק לכלב... אתם לא מצאתם ידיכם לפיכך נתרשלתם.⁶

⁶ תנחומא בובר שלח ב, א.

מי הראשון?

כשמשה ואהרון נפלו על פניהם, יהושע וכלב דיברו אל כל העם. יהושע מוזכר ראשון, כנראה הוא דיבר⁷ וכלב תמך בדבריו:

ויהושע בן נון וכלב בן יפנה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם. ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר הארץ אשר עברנו בה לתור אותה טובה הארץ מאד מאד. אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו ארץ אשר הוא זבת חלב ודבש. אך בה' אל תמרדו ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם וה' אתנו אל תיראם. ויאמרו כל העדה לרגום אתם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל (יד, ו-י).

מיד לאחר שהקב"ה הודיע על גזירתו כי הדור החוטא לא יכנס לארץ (פסוקים כב - כג), מוסיף ואומר הקב"ה "ועבדי כלב יעקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחריו והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורשנה" (שם, כד). בשלב זה יהושע לא מוזכר ואפשר לטעות ולחשוב שאף הוא בכלל הנענשים, אולם בהמשך יהושע מוזכר עם כלב כמי שיכנס לארץ: "אם אתם תבאו אל הארץ אשר נשאתי את ידי לשפן אתכם בה פי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון" (שם, ל). וכן בהמשך "וימתו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'. ויהושע בן נון וכלב בן יפנה חיו מן האנשים ההם ההלכים לתור את הארץ" (שם, לז-לח).

כעבור ארבעים שנה, בנאומו הפרידה של משה מצאן מרעיתו, משה התייחס פעם נוספת לפרשת המרגלים ולחטאם. למרות שיש שינויים בין תאור פרשת המרגלים בספר במדבר לתיאור בספר דברים, נמצאנו למדים שגם לפי דברי משה בספר דברים, הקב"ה משבח בראש ובראשונה את כלב ורק בהמשך מוזכר גם יהושע לטובה:

וישמע ה' את קול דבריכם ויקצף וישבע לאמר. אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבותיכם. זולתי כלב בן יפנה הוא יראנה ולו אתן את הארץ אשר דרך בה ולבניו יען אשר מלא אחריו ה'. גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם. יהושע בן נון העמיד לפניך הוא יבא שמה אתו חזק פי הוא ינחלנה את ישראל (דברים א, לד-לז).

מדוע הועדף כלב והוזכר ראשון ללא יהושע?

מפרש בעל אור החיים כי תפילת משה להצלת יהושע שמרה על יהושע בפני מחשבות המרגלים. בלשונו אפשר לומר שהוא היה מחוסן. לכלב לא היה חיסון, ובעיניים פקוחות הוא הכניס את עצמו לסכנה. כשהוא ראה שהוא עלול חלילה להיות מושפע מעשרת המרגלים, פנה הוא לעזרת אבות האומה ועלה לחברון להשתטח על קברותיהם ולספוג מכך עזרה רוחנית. זו היא הרוח האחרת של כלב שזיכתה אותו לכך שיקרא עבד ה' כמשה רבנו עליו השלום.

⁷ כך מפרש גם הרש"ר הירש "כאן יהושע הולך בראש". גם מתוכן הדברים וסגנונם השונה מדברי כלב לעייל, מסתבר שהיו אלה דברי יהושע, וכלב תמך והצטרף.

תיאור חטא המרגלים ותוצאותיו בספר דברים מבהיר את התמונה: כלב זכה להיכנס לארץ בשל התנהגותו נוכח דברי המרגלים. לעומתו יהושע זכה להיכנס בשל תפקידו כמחליפו של משה כדי להנחיל לבני ישראל את הארץ, וכדי לחנכם בדרך התורה והמצוות.⁸

מנהיגותו של כלב

פרשת המרגלים חושפת בפנינו את תכונותיו המנהיגותיות של כלב. כלב הוא אדם עם כושר עמידה בלחצים, הוא לא נגרר אחרי ההמון, לא מנסה למצוא חן בעיני אף אדם, משוכנע בצדקת דרכו ונאמן לעקרונותיו ולשליחות ללא פשרות. כלב יודע ומסוגל 'לתפוס פיקוד' וכשצריך הוא יודע להיות גם ערמומי כדי להשיג השפעה. לכן לא מפתיע לראות שהקב"ה מעיד עליו ש: "הִיְתָה רוּחַ אַחֲרַת עַמּוֹ".

לאור כל האמור נשאלת השאלה מדוע נבחר יהושע על פני כלב? להבנתי אנו יכולים להבין את הבחירה האלוקית ביהושע לאור הנקודות הבאות.

א. שיקול הדעת והמזג המתון של יהושע בהשוואה למזגו החם של כלב. כך למשל מספר מדרש במדבר רבה 9: "לא רצו [המרגלים] ליטול מפירות ארץ ישראל, אילולי כלב ששלף את הזיין וירץ לפניהם ואמר להם, אם אין אתם נוטלים או אתם הורגים אותי או אני הורג אתכם". אכן, כלב הוא אדם אמיץ אבל חם מזג שעלול להיכנס לוויכוחים קשים עם בעלי השקפות שונות מהשקפתו. אין זו תכונה ראויה למנהיג.

ב. יהושע ניחן ביכולת להקשיב ולהכיל את הזולת. כך למשל כאשר משה מבקש מהקב"ה למנות לו יורש הוא אומר: "יִפְקֹד ה' אֶ-לֹהֵי הָרוּחַת לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה" (כז, טז), והקב"ה נענה ואומר למשה לקחת את: "יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ" (שם, יח). מסביר רש"י: "שיוכל להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד". דהיינו אדם שיוכל להכיל את מגוון הדעות והעמדות שיש בקרב עם ישראל, שמקדמת דנא היה עם קשה עורף.¹⁰

ג. רבנו בחיי בפירושו כותב "אבל משה יקדים יהושע לעולם קודם לכלב, וזה למעלת החכמה". דהיינו ליהושע הייתה חכמה מיוחדת שהיא כלי חשוב בהנהגה, כמאמר המדרש רבה: "יש חכמה טובה לבעליה, זה יהושע בן נון... והיו הכול משבחין אותו... כך היו משבחין ליהושע שהיה משקה מחוכמתו לכל ישראל".¹¹

ד. יהושע הוא ממשיכו המובהק של משה רבנו בלימוד תורה ובחוכמתה. מנהיגותו של יהושע נשענה על מה שלמד מרבו משה. במאמר מרחיב דעת טוען הרב תמיר גרנות: "תגובתו של כלב הייתה אומנם עדיפה מזו של

⁸ להרחבה בעניין ראו מאמריהם של הרב תמיר גרנות, "בין כלב ליהושע בפרשת המרגלים"; הרב משה ליכטנשטיין, "יהושע וכלב", באתר של ישיבת הר עציון.

⁹ פרק יג פרשה טז.

¹⁰ להרחבה ראה במאמרו של הרב איתמר אלדר, "מידת הענווה של יהושע", באתר התני"ך של מכללת הרצוג.

¹¹ שמות רבה לא, ג.

יהושע, בכך שהוא גילה מנהיגות, אך דווקא משום כך אין הוא יכול להחליף את משה. מי שאיננו זקוק למשה כדי להגיב ולגלות מנהיגות, איננו יכול להיות מחליפו".¹²

יתר על כן, על מחליפו של משה יוטלו שני תפקידים: תפקיד צבאי - להנחיל את הארץ לבני ישראל, ותפקיד רוחני לדבוק בתורה ולהנחיל את התורה לעם הנכנס לארץ. זהו תפקיד שבו מצווה יהושע מפורשות: "רַק חֶזֶק וְאַמֵץ מְאֹד לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּךְ מֹשֶׁה עֶבְדִּי אֶל תְּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן תִּשְׁכַּל בְּכָל אֲשֶׁר תִּלְךְ. לֹא יִמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַכְּתוּב בוֹ כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרָכְךָ וְאַז תִּשְׁכַּל" (יהושע א, ז-ח). יהושע אכן היה הראשון שקיבל את התורה שבעל פה כפי שנאמר בתחילת מסכת אבות: "משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". ככל שאפשר ללמוד מהכתובים, המפרשים והמדרשים, לימוד התורה והנחלתה היו אבן יסוד בדרכו של יהושע, אך לא מצינו שדרך זו אפיינה את כלב.

כלל הסיבות האלו, הביאו לבחירתו של יהושע להיות מנהיג על העדה.

¹² ראו הרב תמיר גרנות, "בין כלב ליהושע בפרשת המרגלים", באתר ישיבת הר עציון.